

ВЛАДАН ВИДИЦКИ*
КРИСТИНА ПЕЈКОВИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

УДК 323.28:304
Оригиналан научни рад
Примљен: 11.04.2017
Одобен: 25.05.2017
Страна: 389-403

ЧИСТА СОЦИОЛОГИЈА ДОНАЛДА БЛЕКА – НОВИ ОКВИР ЗА РАЗУМЕВАЊЕ САВРЕМЕНОГ ТЕРОРИЗМА

Сажетак: Као један од најконтроверзнијих друштвено-политичких феномена 20. и 21. века, тероризам је предмет анализе великог броја друштвених наука. Социолошко проучавање тероризма дало је значајне доприносе разумевању овог проблема у оквиру три приступа: функционализма, конфликтне теорије и симболичког интеракционизма. Међутим, поред доприноса класичне социолошке теорије, тероризам је врло актуелан проблем којим се бави и савремена социологија. У овом раду биће представљена теорија о геометрији тероризма, која је настала у оквиру савременог социолошког приступа под називом чиста социологија. У њој се тероризам објашњава помоћу социјалне геометрије, односно његове мултидимензионалне локације и правца у друштвеном простору.

Кључне речи: тероризам, социјална геометрија, чиста социологија, друштвена контрола, колективно насиље, Доналд Блек

Насиље . . . настаје са геометријском прецизношћу. Оно је непредвидиво и необјашњиво једино уколико трагамо за његовим коренима у карактеристикама појединаца . . . Али насилни појединци и насилне групе не постоје . . . Насиље настаје онда када је социјална геометрија конфликта – конфликтна структура - насилна.
Black, 2004a: 15

Тероризам представља феномен модерног доба. Овај облик насиља није у потпуности постојао у античким, средњовековним и раним нововековним друштвима. Он почиње да се практикује у 20. и 21. веку, када развој технологије и транспорта отвара простор и ствара повољне услове за извођење терористичких напада (Black, 2004b). У последњих неколико година, овај феномен посебно долази у центар пажње светске јавности услед повећаног броја терористичких активности у свету. Како веома често велико интересовање јавности за одређени проблем повећава и заинтересованост друштвених научника да

---

* vladan.vidicki@gmail.com

покушају да га објасне, тако се и проблем тероризма умешта у центар различитих научних дисциплина, а посебно социологије, психологије, криминологије, права, безбедности и сл.

Када је реч о социолошком проучавању тероризма, оно обично спада у предмет социолошке дисциплине која се означава као социологија друштвених сукоба. У њеном досадашњем развоју, посебно су се издвојиле три перспективе које на различите начине посматрају рат и тероризам као социолошке појаве. Прва је функционалистичка, а њени темељи се могу пронаћи у раду Роберта Парка (Robert E. Park) који говори о друштвеним функцијама рата (Park 1941). Дакле, у функционалистичкој перспективи рат и тероризам се посматрају преко друштвених функција које обављају (види Barkan, 2013). На пример, формирање одређене друштвене групе зарад победе над перципираним непријатељем, поспешује раст друштвене солидарности, што, у овом случају, представља једну од функција рата.

Поред функционалистичке, велике доприносе социолошком проучавању сукоба понудила је и перспектива конфликтне теорије. Она почива на премиси да рат и милитаризам првенствено заступају интересе војне индустрије и да, у том смислу, економска добит представља основни мотив узроковања одређених сукоба. Теоријске основе ове перспективе налазе се у чувеној студији Рајта Милса (C. Wright Mills) *Моћ елите* (Mills, 2000), а могу се издвојити и савремени социолози који о рату и тероризму пишу из угла конфликтне теорије (нпр. Worrell, 2011; Boggs, 2011).

Трећа доминантна перспектива у овој дисциплини јесте перспектива симболичког интеракционизма. Према њој, симболи играју веома важну улогу у стварању услова за подршку одређеном ратном походу или терористичкој акцији. У том смислу, ова перспектива разматра улогу симболичких обележја у ратним или терористичким активностима, као и дефиниције појединих концепата које, такође, посматра као кључне чиниоце у креирању ставова јавности према одређеном ратном походу или терористичком акту (види Arena and Arrigo, 2004).

Поред ове три добро познате перспективе, у социологији друштвених сукоба, недавно се издвојила још једна потпуно нова која омогућава сагледавање ових појава из једног другачијег угла. Реч је о перспективи чисте социологије, америчког социолога, Доналда Блека (Donald Black), која поред конфликтне теорије, функционализма и симболичког интеракционизма представља јединствени и потпуно нови оквир за разумевање савременог тероризма.

Основне претпоставке чисте социологије

Чиста социологија је настала као последица велике жеље Доналда Блека да „прочисти“ социологију, како би на тај начин она стекла легитимитет у широј научној заједници. Посматрајући историју науке, он је закључио, да историја сваке научне дисциплине заправо представља историју научних револуци-

ја, као и да готово увек револуција дели науку на два периода – период пре револуције који тада стиче назив класични период науке и период након револуције који се драстично разликује од класичног.¹ Блек примећује да се у социологији оваква револуција никада није догодила, а да се под класичном социологијом обично подразумева рана социологија, која није ни превазиђена, ни напуштена, већ насупрот томе опште прихваћена као модел саме социологије (Black, 2000). Другим речима, међу савременим социолозима постоји компромис да су основе социологије поставили управо класични социолози. У ове основе, према његовом мишљењу, ушле су концепција друштвене стварности која је у великој мери психолошка, затим логика објашњења која је телеолошка и јединица анализе – појединац или друштвена група (више појединаца).² Он је сматрао да је ово погрешно и да социологија треба да се ослободи свих телеолошких, индивидуалистичких и идеолошких елемената и оријентација, као и да се уздигне до нивоа научне строгости који карактерише природне науке (Black, 1995). Само „прочишћена“, социологија би имала прави научни карактер.

Блек наводи како социолози морају да се подсети да друштвена реалност није психолошка реалност и да у том смислу она нема мисли, осећања и ставове. Друштвена реалност није лоцирана у главама појединаца, већ је она појединцима екстерна, налази се „изнад појединца, изнад субјективности, изнад ума“ и представља „реалност за себе“ (Black, 1995: 848). Предмет социологије није и не треба да буде човек, већ *друштвени живот*, односно *понашање друштвеног живота*.³ Поред нове концепције предмета, чиста социологија подразумева и нову концепцију акције која није акција људи, односно појединаца и друштвених група, већ постаје акција друштвеног живота – друштвена акција.⁴ Другим речима, људско понашање није карактеристика склоности

¹ На пример, у физици је период пре открића теорије релативитета и квантне теорије назван класичном физиком.

² Примера ради, он сматра како је Вебер (Weber) био психолошки, телеолошки и индивидуалистички настројен социолог, а чак је и за Диркема (Durkheim), који је инсистирао на томе да је социологија различита од психологије, говорио да превише "психологизира" због тога што говори о субјективности и о појединцу који жели да оствари своје циљеве. Поред Вебера и Диркема, Блек сматра и да су остали „очевити“ социологије попут Карла Маркса (Karl Marx) и Георга Зимела (Georg Simmel) више социјални психолози, него социолози (Black, 1995).

³ Због тога Блек, између осталог, и своју књигу која се бави социолошком анализом права назива *Понашање права* (Black, 2010). Он не жели да разуме како се људи понашају, већ како се понаша право, односно како оно варира. У том смислу, предмет социологије политике било би понашање државе и других облика власти, економске социологије понашање новца и других облика богатства итд. До данас је перспектива чисте социологије примењена у разумевању „понашања“ различитих друштвених појава попут криминала (Black, 1983), геносида (Campbell, 2009), убиства и самоубиства (Manning, 2012; Manning, 2014; Manning, 2015), менталних болести (Horwitz, 1982), породичног насиља (Baumgartner, 1992), социјалне заштите (Michalski, 2003), сукоба на раду (Tucker, 1993; Tucker, 1999), корупције (Božić i Kutl, 2012) итд.

⁴ На пример, када појединац позове полицију због одређеног криминалног дела то може да се перципира као индивидуални чин, односно као људска акција. Ипак, према Блекуовој теорији реч је о друштвеној акцији јер долази до пораста права на одређеној локацији у одређеном смеру друштвеног простора (Black, 1995).

појединаца, већ оно постаје карактеристика склоности „друштвених бића“ (Black, 2000). Чиста социологија подразумева „смрт особе“ (Black, 2015: 386).⁵

Чиста социологија се служи и новим моделом објашњења, који Блек назива социјалном геометријом. Реч је о мултидимензионалном моделу објашњења одређеног облика друштвеног живота (Black, 2011).⁶ Наиме, све друштвене појаве се јављају у оквиру одређеног друштвеног простора који има неколико димензија: вертикалну, хоризонталну, симболичку, корпоративну или организацијску и нормативну (види Табелу 1).⁷ Свака димензија изражава различите вредности и карактеристике, на пример друштвена појава попут насиља објашњава се преко социјалне геометрије насиља – преко социјалне дистанце, висине и смера који насиље заузима у друштвеном простору. Одређивање мултидимензионалне локације и смера одређеног облика друштвеног живота према Блековом мишљењу може да омогући предвиђање и објашњење датог друштвеног понашања (Black, 2004a: 15).

Табела 1. – Димензије друштвеног простора

Димензија	Карактеристике
Хоризонтална	Изражава степен присности и интеграције
Вертикална	Изражава степен неједнакости
Симболичка	Обухвата културне елементе, нпр. језик, религију
Корпоративна или организацијска	Изражава степен ангажованости друштвених група
Нормативна	Изражава степен друштвене контроле

Општа теорија друштвене контроле

Чиста социологија као радикална социолошка стратегија првобитно је настала због жеље Доналда Блека да објасни право, односно варијације у његовом понашању. Без позивања на психологију, као и без објашњавања понашања права као средства за остварење циља, вредности и интереса, он је покушао да створи једну општу теорију права применљиву на све правне конфликти, све стадијуме правног процеса и на сва друштва и времена, а желео је

⁵ У књизи *Морално време* (Black, 2011), Блек у одређеној мери мења ово становиште. Са „открићем“ друштвеног времена (поред друштвеног простора), он људски чин посматра као кретање друштвеног времена. О овоме ће бити више речи у наредном делу рада.

⁶ Блек наводи како се „геометријско размишљање“ везује за природне науке, а посебно за физику и астрономију, и како у друштвеним наукама оно готово да не постоји, за шта и у овом случају криви психологију (Black, 2015: 386). Преко мултидимензионалне концепције друштвеног простора, Блек се обрачунава са једнодимензионалним концепцијама присутним у социологији (Black, 2011: 4)

⁷ Наведене димензије инкорпорирају различите теорије и варијабле. Тако вертикална димензија (дистрибуција богатства) инкорпорира марксистичку теорију и поједине економске теорије, хоризонтална (дистрибуција присности, међузависности и интеграције) инкорпорира велики део диркемистичке теорије, теорије мрежа и морфолошке теорије, симболичка (дистрибуција културе) инкорпорира одређене теорије културе итд. Све димензије заједно, обухваћене концепцијом друштвеног простора укључују доприносе готово свих теоријских традиција у социологији (Black, 1995).

и да објасни како и када право улази у сваки конфликт (Škorić i Kišjuhas, 2012). У складу са тим, у својој првој и најпознатијој студији *Понашање права* (Black, 2010), он износи идеју о геометријском релативитету права. Реч је о томе да право варира од случаја до случаја, као и да то чини у складу са социјалном геометријом случајева, односно са њиховом релационом локацијом и вертикалним смером. Ово откриће Блек сматра шокантним, због тога што је право које се одувек сматрало константом, заправо варијабилно. Другим речима, према чистој социологији право је ситуационо, а не универзално, и оно се мења од случаја до случаја због тога што немају сви случајеви исту друштвену локацију и исти смер. Право се повинује социолошким принципима и зато постаје дискриминаторно (Škorić i Kišjuhas, 2012).⁸

Пишући о праву, Блек је приметио да је ово једини облик друштвене контроле о којем су друштвени научници писали (нпр. Durkheim, 1984; Ross, 2009; Malinowski, 2013) и како је сам феномен друштвене контроле у великој мери запостављен. Под друштвеном контролом, у овом случају, подразумева се било који процес посредством којег људи дефинишу одређено понашање као девијантно и на специфичан начин одговарају на њега (Black, 1984: 1).⁹ Право представља само један од многобројних механизма које људи користе када желе да искажу незадовољство усмерено ка некоме другом. Поред права, у зависности од тога о којој друштвеној сфери је реч, категорија друштвене контроле може да укључује и делања попут мрштења, критике, избацивања из организације (отказа), хапшења, пребијања, убијања, затворске казне, нереди, рата и сл. (Black, 1990).

Важан фактор који утиче на то који од наведених начина управљања конфликтом ће бити, код страна које у њему учествују, употребљен, јесте то да ли обе, или барем једна страна, имају приступ праву и правним институцијама које би биле у стању да реше њихове личне несугласице. Често приступ праву није једнако дистрибуиран у друштвеном простору и због тога постоје одређене области у којима право уопште није доступно, а конфликти постоје. На пример, такав простор насељавају сиромашни људи са ниским друштвеним статусом, који ретко користе право против друштвено супериорнијих.¹⁰ Блек

⁸ Подсећања ради, као предмет чисте социологије он одређује понашање друштвеног живота. У том смислу, овде се и на право гледа у контексту његовог понашања и оно се може посматрати, описати, квантификовати и класификовати. Сва људска друштва, групе и индивидуе у било ком времену и на било ком месту могу се класификовати у складу са релативним „квантитетима“ њихове стратификације, морфологије (диференцијације, релационе дистанце и интеграције), културе, организације и друштвене контроле, а сви се понашају, а тиме и варирају (Black, 2010).

⁹ Одговор на понашање које се перципира као девијантно представља облик контролисања тог понашања. У многим ситуацијама девијантно понашање је регулисано правом (законом), међутим право није једнако дистрибуирано у простору, а чак и поједина понашања која нека особа може да перципира као девијантна нису дефинисана тако у законском оквиру. Тамо где нема права јављају се други, неформални облици друштвене контроле. У том смислу се може рећи да је право обрнуто сразмерно (неформалној) друштвеној контроли – што има више неке друге друштвене контроле у одређеном друштвеном простору, то има мање права, а што има мање неке друге друштвене контроле, има више права (види Black, 2010).

¹⁰ Такође, постоје и оне друштвене групе којима једноставно није допуштено да се служе правом, а током историје су то били робови у робовласничким системима (види Tucker, 1999).

поставља питање како они управљају конфликтом који се јавио услед неке перципиране неправде? Одговор који се наслућује јесте тај да то чине преко других механизма, који нису правне природе, а који „задовољавају“ правду.

Дакле, пишући о праву Блек се дотакао много ширег проблема – друштвене контроле. У складу са тим, у наредним годинама он је постепено развијао своју теорију да би након одређеног времена објавио двотомну студију која носи наслов *Ка општој теорији друштвене контроле* (Black, 1984). У њој он дефинише ову теорију као „корпус формулација које предвиђају и објашњавају варијације у томе како људи дефинишу и одговарају на девијантно понашање“ (Black, 1984: 1). Међутим, тек у студији *Друштвена структура исправног и погрешног* (Black, 1993) Блек издваја пет различитих облика управљања конфликтом: (1) самопомоћ, (2) избегавање, (3) преговарање, (4) нагодба или договор и (5) толеранција. Међу ових пет, само нагодба или договор представља формални блик управљања конфликтом и он зависи од постојања неког ауторитативног и непристрасног агенса, као што је на пример држава. Остали су неформални облици и они се употребљавају када појединци или друштвене групе у датом друштвеном простору немају (или имају оскудан) приступ праву. Такође, они се примењују када је у питању друштвена контрола одоздо (Baumgartner, 1984).

Објашњење колективног насиља као облика друштвене контроле

Под насиљем се обично подразумева употреба физичке силе против људи или одређеног власништва, међутим оно може да укључује и претње без употребе физичке силе. У својој теорији Блек прави разлику између неколико типова насиља: (1) предаторског, које за циљ има стицање богаства или других значајних ресурса; (2) реакционог, којем је насиље, само по себи, циљ; (3) ритуалистичког, које одликује церемонијални карактер; и (4) моралног (Black, 1990).¹¹

Блек се посебно занимао за морално насиље и сматрао је да оно представља један од видова друштвене контроле (Black, 1983). Другим речима, морално насиље он види као начин управљања конфликтима у ситуацијама када одређено понашање које се перципира као девијантно, у одсуству других (легалних) механизма, треба санкционисати. У тим случајевима, оно се посматра као један облик самопомоћи.¹² На пример, Блек наводи како се у браку неверство једног супружника обично сматра девијантним понашањем на које други супружник може да реагује физичким насиљем или чак убиством. Убиство се тада посматра као један вид самопомоћи, односно насиља као облика друш-

¹¹ Пљачка представља пример предаторског насиља, док је насиље које се догађа на спортским утакмицама типичан пример реакционог. Примери за ритуалистички тип насиља су пребијање приликом ритуала иницијације и уласка у одређену банду или жртвовање за време неких религијских обреда.

¹² Самопомоћ, у овом контексту, Блек дефинише као један од механизма решавања перципиране неправде унилатералном агресијом (Black, 2010).

твене контроле девијантног понашања. Насилна самопомоћ за Блека је широк појам и она може да укључује вербално и физичко насиље, укључујући и убиства између појединаца или друштвених група приликом расправа, линчовања, демонстрација, терористичких напада, геноцида и ратова (Black, 2004c).¹³

Уколико се посматра из перспективе Блекове теорије, морално насиље има доста сличности са правом. Оба припадају истој социолошкој категорији или, како Блек каже, истој "социолошкој породици" – а то је друштвена контрола (Black, 1983). Сличност између моралног насиља и права огледа се у томе што оба представљају облик друштвене контроле и што је њихова дистрибуција врло прецизна. Наиме, уопштено гледано насиље експлицитно или имплицитно „исправља“ оно што сматра погрешним, девијантним, а то се најчешће чини кроз механизме кажњавања, одмазде, отпора или освете (Black, 1983; Black, 2002). Према оваквом схватању, насиље у савременом свету представља и злочин и облик друштвене контроле:

Баш као што сваки случај конфликта у правном систему привлачи одређену форму и количину правних последица (поправка штете, новчана казна итд.), исто тако сваки конфликтни случај, када се закон узме у споствене руке привлачи одређену форму и количину насиља (као што је одређена врста оружја или наношење повреда). [Black, 2004c: 4]

Уколико се узме у обзир перспектива чисте социологије јасно је да њени заговорници насиље не објашњавају преко карактеристика појединаца и колективитета. Насиље, како они тврде, настаје "када је друштвена геометрија конфликта насилна" (Black, 2004a: 15). Насилне структуре објашњавају било који облик насиља од свађа између деце или између супружника, до сукоба између криминалних банди, окршаја етничких група и ратова између нација. Структуре су те које су насилне и "[с]труктуре убијају, а не пиштољи и људи" (Black, 2004c: 4). Другим речима, чиста социологија насиља свој фокус усмерава на социјалну геометрију одређеног конфликта који би могао да се деси, узимајући у обзир различите социјалне дистанце међу странама у конфликту, као и њихову социјалну висину и социјални смер (Black, 2004a; Black, 2004b). Објашњење које Блекова социологија нуди покушава да нагласи како одређена социјална структура привлачи одређени облик насиља и коју количину, односно колики ће бити интензитет насиља (Black, 2004c: 3).

Једна од најпознатијих теорија која је настала на овим темељима јесте теорија колективног насиља као облика друштвене контроле (Senecal de la Roche, 1996). Основна претпоставка од које се у њој полази јесте та да колективно насиље треба да се посматра као један вид „протеста“, потраге за правдом или циљане експресије незадовољства, услед одређене перципиране неправде која се најчешће темељи на одређеним друштвеним, економским или

¹³ Важно је напоменути да се самопомоћ као облик управљања конфликтима различито манифестује у односу на то о ком друштвено-историјском периоду је реч. Тако су, на пример, устанци, крвне освете, двобоји, проклињања, врачања и прогони вештица манифестације самопомоћи у „примитивнијим“ друштвима, док су у савременим то физички сукоби и убиства међу члановима породице, пријатељима, познаницима, као и тероризам међу етничким или верским групама и нацијама (Black, 1990).

политичким проблемима. Другим речима, ова теорија упућује на то да колективно насиље не треба посматрати као један ирационалан чин, који нема свој правац деловања, већ да оно представља самопомоћ одређене друштвене групе која покушава да исправи неправду за коју, оправдано или не, сматра да јој је нанета.¹⁴ Колективна самопомоћ не мора бити искључиво насилног карактера, она може да укључује и неке од блажих облика агресије, попут негодовања публике на спортским утакмицама, ругање деце свом вршњаку из разреда и сл. Дакле, било која врста увреде, исмевања, критиковања, протестовања, вандализма или других облика уништења нечијег власништва може да представља пример колективне самопомоћи (Senchal de la Roche, 1996).

Теорија колективног насиља као облика друштвене контроле се ипак усредсређује само на оне облике самопомоћи које имају насилан и унилатералан карактер, као што су линчовања, нереди, вигинтализам и тероризам.¹⁵ Све четири врсте колективног насиља представљају механизме друштвене контроле конфликта. Баш као и у Блековој анализи права, на коју се ова теорија ослања, колективно насиље се појављује у оним ситуацијама и на оним местима где недостаје право или где се оно слабо примењује (Senchal de la Roche, 2001).

Централно питање на које теорија колективног насиља покушава да одговори односи се на то у каквим условима може доћи до примене самопомоћи зарад управљања одређеним конфликтом. Каква конфликтна структура је неопходна за настанак линчовања, нереди, вигинтализма или тероризма?

¹⁴ Овде је важно указати на то да самопомоћ као облик друштвене контроле може настати као производ различитих друштвених услова, а који су у тесној вези са конфигурацијом друштвених односа. Једна од таквих јесте она када самопомоћ настаје као производ освете. Било о ком типу освете да је реч, може се говорити о пет заједничких социјалних карактеристика које она поседује: (1) најчешће се јавља међу структурно заменивим групама које су једнаке у погледу величине и ресурса које поседују, а ово важи и за појединце; (2) она директно варира са релационом дистанцом, док је културна дистанца такође охрабрује; (3) карактерише је изразита имобилности, односно освета се не појављује међу појединцима или друштвеним групама који живе у различитим друштвеним световима због тога што је приступачност нужен услов њеног настанка; (4) она се чешће јавља међу појединцима или друштвеним групама који су међусобно независни у економском, војном, политичком или било ком другом смислу; и (5) освета међу организованим групама је знатно екстремнија од оне међу појединцима и због тога степен организације игра значајну улогу (Black, 1993). Поред конфигурације друштвених односа која је присутна у осветничким активностима, самопомоћ настаје и у још једној ситуацији која је потпуно другачија од претходне. „Чист случај“ који илуструје ову ситуацију јесте однос господар-роб (Black, 1990). За разлику од освете где је прва претпоставка да су друштвене групе или појединци међусобно једнаки, овде се полази од тога да су две стране изразито неједнаке. Уколико је самопомоћ усмерена ка доле онда се јавља дисциплиновање, док је у супротном, одоздо ка горе, израз самопомоћи бунт, побуна или устанак. Оба облика настају у истим условима, комплементарна су, а њихова друштвена структура поседује најмање пет карактеристика које су заједничке свим њиховим појавним облицима: (1) што је већа неједнакост то је дисциплиновање оштрије, а побуна озбиљнија; (2) оба облика карактерише вертикална сегментација; (3) мањи степен присности међу актерима ствара већи степен дисциплине, а поред присности на њега утиче и културна дистанца, односно њено повећање које увећава и интензитет дисциплиновања; (4) актери који учествују у дисциплиновању или побуни и бунту су међусобно повезани у дугом временском року, односно њихов однос карактерише функционално јединство; и (5) оба облика настају и нестају заједно, а погодује им друштвено поље које карактерише паразитска хијерархија (Black, 1993).

¹⁵ Вигинтализам представља облик нефоралне друштвене контроле и подразумева „добровољно и волонтерско учешће грађана у организованој самозаштити“ (Ignjatović, 2008: 169).

Одговор на ово питање крије се у разумевању конкретних услова унутар којих настаје један облик унилатералног насиља. Према теорији колективног насиља, услове одређује карактер конфликтне структуре, који варира у зависности од неколико варијабли: (1) релационе дистанце; (2) културне дистанце; (3) функционалне независности и (4) неједнакости (Senechal de la Roche, 1996).

Појам релационе дистанце, преузет је од Блека, а под њим се подразумева степен у којем су људи укључени у животе једни других (Black, 2010). Релациона дистанца се мери обимом, фреквентношћу и дужином интеракције, као и природом одређеног међуљудског односа. Што је већа релациона дистанца међу завађеним странама у одређеном конфликту, то су веће шансе за појаву колективног насиља високог интензитета. Са друге стране, културна дистанца представља видљиву разлику у појединим аспектима друштвеног живота међу појединцима и друштвеним групама (нпр. језик, начин облачења, религија, уметност и сл.). Као и у случају релационе дистанце, што је већа културна дистанца међу појединцима или друштвеним групама, већа постаје и могућност за појаву неког од екстремнијих облика насиља (Black, 2004b; Senechal de la Roche, 1996).

Трећа варијабла за коју се сматра да утиче на појаву колективног насиља и на његов карактер јесте функционална (не)зависност. Ова варијабла огледа се у степену у којем појединци и друштвене групе сарађују једни са другима у домену привреде, политике, војске и сл. (Senechal de la Roche, 1996). На пример, уколико између два функционално зависна актера дође до појаве неког облика колективног насиља, зависност која међу њима постоји ће утицати на то да се интензитет насиља сведе на минимум.

Последња варијабла – неједнакост – односи се на претпоставку да већа неједнакост међу актерима одређеног конфликта, доводи до чешће појаве неког од облика колективног насиља. Дакле, колективно насиље директно варира са неједнакошћу (Black, 2004a).

Посредством ове четири варијабле, према теорији колективног насиља као облика друштвене контроле, могуће је претпоставити када до њега може доћи, као и каквог интензитета ће оно бити. Међутим, који облик ће се појавити зависи пре свега од степена социјалне поларизације и континуитета девијантног понашања. Другим речима, социјална поларизација и континуитет девијантног понашања могу да предвиде тип одговорности (колективна/индивидуална) и степен организације (висок/низак) одређеног облика колективног насиља (Senechal de la Roche, 1996). На пример, у ситуацији када су актери конфликта веома релационо и културно удаљени, када су независни и неједнаки, тада постоји већа вероватноћа да ће доћи до појаве колективног насиља са логиком колективне одговорности (нереди/тероризам), него оне са логиком индивидуалне одговорности (линчовање/вигинтализам).¹⁶ Са друге стране, висок степен организације најчешће ће постојати у ситуацијама хро-

¹⁶ Супротно, висок степен социјалне проксимације – интимност, заједничка култура, међузависност и једнакост – спречавају појаву тероризма и нереди, док поспешују настанак линчовања и вигинтализма (Senechal de la Roche, 1996).

ничних напада, док је неформална организација више карактеристична за пролазне и нефреквентне нападе између актера у конфликту.

Када је реч о тероризму, теорија колективног насиља указује на то да ова врста колективног насиља настаје у условима велике културне и релационе дистанце, као и изразите неједнакости међу функционално независним актерима (Black, 2004c). Све ове карактеристике заједно чине један контекст изражене социјалне поларизације између "незадовољних" и њихових непријатеља. Појава тероризма и степен насиља у терористичком чину зависе управо од степена и обима социјалне поларизације (Senchal de la Roche, 2004).

Тероризам као врста колективног насиља

Блек сматра да је социологија тероризма слабо развијено и доста неодређено поље проучавања у социологији. Као један од разлога за наведено стање, он наводи веома непрецизно дефинисање тероризма као појма. Према Блеку, предност коју обезбеђује адекватна дефиниција тероризма је вишеструка и она може да пружи: (1) идентификовање тероризма са "социолошком породицом" појава којој припада, затим (2) приближавање овог проблема теоријама које би могле да га адекватно објасне, (3) препознавање друштвених процеса који могу бити изазвани овом појавом и (4) идентификовање могућих мера које се могу применити ради спречавања или неутралисања терористичких активности (Black, 2004b).

У раду "Геометрија тероризма" (Black, 2004a), он анализира природу тероризма као облика самопомоћи и пореди га са другим облицима, ослањајући се управо на теорију колективног насиља као облика друштвене контроле (Senchal de la Roche, 1996). Као вид практиковања самопомоћи, у циљу управљања конфликтом у друштву, Блек сматра да тероризам дели одређене сличности са убиствима и физичким нападима у свакодневном животу који такође представљају израз самопомоћи, али је он као колективно насиље ипак ближи нередима, линчовању и вигинтализму (види Black, 2011).

Битна одлика због које се тероризам сврстава међу облике колективног насиља јесте његов групни карактер. Он најчешће настаје у малим и веома тесно повезаним хомогеним јединицама које припадају некој већој организацији.¹⁷ У том смислу, тероризам је веома често пројекат одређене групе који подразумева логику колективне одговорности, баш као што је то случај са осветама (Senchal de la Roche, 1996). Међутим, иако освете и тероризам имају заједничко то што се најчешће епизодично понављају током времена, разликује их то што у терористичким нападима страда велики број људи. Дакле, тероризам је унилатералан чин масовног насиља (Black, 2004a).

Поређењем тероризма и вигинтализма, Блек закључује да оба облика колективног насиља карактерише висок степен организације, а да се основна разлика међу њима односи на саму мету напада. Код вигинтализма то је

¹⁷ Најчешће је реч о „братствима“ која чине млади људи, одвојени од својих породица.

најчешће (некажњени) појединац који се сматра кривим за одређено дело, док мета тероризма може да постане било који припадник одређеног друштвеног простора који се сматра непријатељским. Поред тога, за разлику од вигинтализма, нереда и линчовања, тероризам карактерише прикривеност. Пре самог напада, терориста се најчешће инфилтрира у друштво маскиран и углавном напада сам (Black, 2004b).

Од свих облика колективног насиља, Блек сматра да је чист тероризам по својим карактеристикама најприближнији рату. Са једне стране, тероризам може да укључује индивидуална убиства почињена од стране организоване групе, а са друге масовна убиства почињена од стране неорганизованих појединаца. Такође, на сличност са карактеристикама рата, указује и његов међуетнички карактер. Ипак, чист тероризам представља више један облик "квази-ратовања", него што је у питању право ратовање. Попут конвенционалног ратовања тероризам може да укључује изузетно деструктивно оружје (биолошко, хемијско, или нуклеарно) које је у стању да убије велики број цивила (Black, 2004b). Међутим, за разлику од конвенционалног ратовања, тероризам је једностран и прикривени чин, чија су мета цивили, а не војска. Он не садржи поједине елементе „игре“ које рат поседује – правила, униформе, ненасиље према онима који се предају и неупотреба оружја које се сматра нехуманим или неправедним.

Блек пореди тероризам и са герилским начином ратовања због тактике "удари и бежи" која је присутна код обе врсте активности. Међутим, за разлику од герилаца који нападе извршавају са релативно неприступачних руралних скровишта, терористи се маскирају као обични грађани и инфилтрирају се у само средиште непријатељског простора где изврше напад. У својој чистој форми герилцима је најчешће мета војна, док терористи циљају и цивиле. Ипак герилци понекад могу да учествују у тероризму и то онда када нападају цивиле, а такође и терористи понекад могу да примене герилски начин ратовања и то у ситуацијама када нападају војне објекте или војску (Black, 2004a; Black, 2004b).

Дакле, у поређењу са осталим облицима колективног насиља, могу се издвојити одређене карактеристике тероризма. Перспектива чисте социологије посматра тероризам као један начин управљања конфликтима у друштву (Black, 2004c; Black, 1983). У складу са тим, он припада "социолошкој породици" друштвених појава којој припадају и трач, остракизам, исмевање и сличне појаве које се јављају као одговор на различита понашања која се сматрају девијантним.

Чист тероризам има неколико карактеристика које га у великој мери одређују. Прво, он представља један облик самопомоћи или агресивног одговора на перципирану неправду. Друго, карактерише га изразито насиље и најчешће за последицу има велики број мртвих људи. Треће, за разлику од већине злочина који представљају вид друштвене контроле конфликта, тероризам је унилатералан и усмерен је ка већим друштвеним групама, на пример етничким, религијским, политичким и сл. Коначно, тероризам је високо органи-

зован чин који захтева добру координацију учесника и свођење вероватноће грешке на минимум (Black, 2004b). На основу свега наведеног, перспектива чисте социологије дефинише тероризам као израз самопомоћи одређене друштвене групе услед перципираног девијантног понашања неке друге друштвене групе која се најчешће од њих разликује на основу етничке или религијске припадности, а чији је резултат организовано масовно насиље над "девијантним" друштвеном групом (Black, 2004a).

Геометријски модел „чистог“ тероризма

До сада је указано на то да перспектива чисте социологије све друштвене појаве објашњава помоћу социјалне геометрије, односно њихове мултидимензионалне локације и правца у друштвеном простору. Због тога се логично намеће питање, како је тероризам као облик друштвене контроле позициониран у друштвеном простору? Како изгледа геометријски модел „чистог“ тероризма?

Концепт социјалне дистанце је веома значајан за разумевање социјалне геометрије тероризма. Блек наводи како су све варијабле из теорије колективног насиља као облика друштвене контроле (Senechal de la Roche, 1996), само варијације социјалне дистанце.¹⁸ На појаву тероризма и на степен бруталности, поред поменутих, утичу и други типови социјалних дистанци, попут радиалне дистанце која одражава разлику у степену друштвене интеграције, организационе дистанце и сл. У том смислу, Блек наводи како „чист тероризам напада преко великих дистанци и дуж различитих димензија друштвеног простора – културне, релационе, економске, хијерархијске, функционалне итд.“ (Black, 2004a: 19).

Геометријски модел показује да чист тероризам настаје између друштвених група, које одликује изразито велика социјална дистанца у мултидимензионалном друштвеном простору. Блек наводи да тероризам најчешће има правац одоздо ка горе, односно од слабијих, потчињених друштвених група ка онима које су им на неки начин надређене. Реч је о тзв. „друштвеној контроли одоздо“ (Baumgartner, 1984), приликом које подређени друштвени актери покушавају да ставе под контролу перципирано „девијантно“ понашање надређених актера у друштвеном простору. У том смислу, тероризам се посматра као самопомоћ у одсуству других механизма друштвене контроле.

Дакле, правац тероризма у друштвеном простору је одоздо ка горе, а количина употребљеног насиља зависи управо од тога колика је социјална дистанца међу његовим актерима.¹⁹ Такође, геометријски модел показује да се тероризам неће појавити, односно да ће ретко појављивати и да ће садржати

¹⁸ Реч је о културној и релационој дистанци, затим неједнакости која манифестује вертикалну дистанцу, а која се огледа у разликама у материјалном богатству, као и функционалној независности, која представља функционалну дистанцу и која одражава степен кооперације.

¹⁹ Добри примери овога јесу бројне терористичке активности муслимана ка немуслиманима у 21. веку.

мање количине насиља у случајевима када су сукоби индивидуални, а не колективни, затим када су усмерени ка надоле (ка инфериорнијима или ка једнакима) и када су противници ближи у друштвеном простору. Блек указује на чињеницу да тероризам у хомогеним друштвима не постоји. Уколико, пак, сукоби у таквим друштвима постоје и ако они доведу до насиља, оно неће имати карактеристике тероризма (Black, 2004a).

Важно је нагласити и да се, према перспективи чисте социологије, тероризам јавља у ситуацијама када је перципирано девијантно понашање одређене друштвене групе константно или када се током времена понавља, а не приликом једног „девијантног“ понашања (Senchal de la Roche, 1996; 2004). Другим речима, до тероризма неће доћи након, примера ради, крађе или почињеног силовања, већ у ситуацији када постоји историја изражавања незадовољства и упућивања одређених захтева једне друштвене групе некој другој. Ови захтеви могу бити везани за независност или повратак спорне територије "оштећеној" друштвеној групи. Због оваквог карактера тероризма постаје јасно због чега је међу онима који учествују у терористичким активностима присутна велика количина друштвене солидарности (Senchal de la Roche, 1996).

Блек наводи како социјална геометрија у великој мери одговара физичкој геометрији, односно да социјална дистанца одговара физичкој дистанци.²⁰ Да би дошло до насиља потребан је контакт између најмање две стране, што значи да до њега долази у оквиру ограниченог физичког простора у којем су и људи блиски у социјалном простору (Black, 2004a). Међутим, највеће насиље се дешава када постоји велика физичка и социјална удаљеност. Цивили такође могу да нанесу насиље другим цивилима у ситуацијама кад су блиски у физичком простору, али су удаљени у социјалном (Senchal de la Roche, 2004).

На крају, потребно је указати на објашњење учесталости терористичких активности данас, које нуди перспектива чисте социологије. Наиме, уколико се обрати пажња на светску историју, постаје јасно да је геометрија тероризма далеко фреквентнија од самог тероризма. Тероризам се не дешава често и ретка је појава. Блек и остали заговорници социјалне геометрије сматрају да се разлог томе крије пре у физичком, него у социјалном фактору. У највећем броју случајева у прошлости тероризам је био немогућ, зато што незадовољна група није имала физички приступ непријатељима, а они који су били физички блиски, нису били довољно социјално удаљени (види Black, 2011). Међутим, развој технологије и транспорта, као и електронска комуникација, довеле су до великих промена у 20. и 21. веку које су за последицу имале то да физичка дистанца изгуби на значају. Због тога што се између појединих друштвених група физичка дистанца све више смањивала, док је социјална остала иста, тероризам је данас постао чешћа појава.

²⁰ Изузетак представљају колонијална друштва, мултиетничка и етничке енклаве у хомогеним друштвима.

Литература:

1. Arena, M. P. And B. A. Arrigo (2004). Identity and the terrorist threat: an interpretative and explanatory model. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 14: 124-163.
2. Barkan, S. E. (2013). *Social Problems: Continuity and Change*. Saylor Foundation. <http://www.saylor.org/site/textbooks/Social%20Problems%20%20Continuity%20and%20Change.pdf> Pristupljeno: 3.5.2016.
3. Baumgartner, M. P. (1984). Social Control from Below. In: D. Black (ed.), *Toward a General Theory of Social Control*. Orlando: Academic Press.
4. Baumgartner, M. P. (1992). Violent Networks: The Origins and Management of Domestic Conflict. In: R. B. Felson and J. Tedeschi (eds.), *Violence and Aggression: The Social Interactionist Perspective*, pp. 203–231. Washington, DC: American Psychological Association.
5. Black, D. (1983). Crime as social control. *American Sociological Review* 48 (1): 34-45.
6. Black, D. (1984). *Toward a General Theory of Social Control*. Orlando: Academic Press.
7. Black, D. (1990). The Elementary Forms of Conflict Management. In: M. J. Lerner (ed.), *New Directions in the Study of Justice, Law, and Social Control*. New York: Plenum Press.
8. Black, D. (1993). *The Social Structure of Right and Wrong*. San Diego: Academic Press.
9. Black, D. (1995). The epistemology of pure sociology. *Law & Social Inquiry* 20 (3): 829-870.
10. Black, D. (2000). Dreams of pure sociology. *Sociological Theory* 18: 343–367.
11. Black, D. (2002). The geometry of law: An interview with Donald Black. *International Journal of the Sociology of Law* 30 (2): 101-129.
12. Black, D. (2004a). The geometry of terrorism. *Sociological Theory* 22 (1): 14-25.
13. Black, D. (2004b). Terroism as social control. In: M. Deflem (ed.), *Counter - Terrorism: Criminological Perspectives*. Elsevier.
14. Black, D. (2004c). Violent Structures. In: M. A. Zahn, H. H. Brownstein, and S. L. Jackson (eds.), *Violence: From Theory to Research*. Newark, NJ: LexisNexis/Anderson Publishing, pp. 145-158.
15. Black, D. (2010). *The Behavior of Law*. Bingley, England: Emerald.
16. Black, D. (2011). *Moral Time*. Oxford: Oxford University Press.
17. Black, D. (2015). The beginning of social time: An interview with myself. *International Journal of Law, Crime and Justice* 43: 382-395.
18. Boggs, C. (2011). *Empire Versus Democracy: The Triumph of Corporate and Military Power*. New York and London: Routledge.
19. Božić, S. i S. Kuti. (2012). „Čista sociologija“ i „prljavi poslovi“: mogućnost objašnjenja korupcije primjenom Blackove paradigme. *Revija za sociologiju* 42 (2): 187–211.
20. Campbell, B. (2009). Genocide as social control. *Sociological Theory* 27(2): 150–172.
21. Cooney, M. (2006). The criminological potential of pure sociology. *Crime Law Soc Change* 46: 51–63.
22. Durkheim, E. (1984). *The Division of Labour in Society*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 2XS and London: The Macmillan Press Ltd.
23. Horwitz, A. V. (1982). *The Social Control of Mental Illness*. New York: Academic Press.
24. Ignjatović, Đ. (2008). Stanje kriminaliteta u SAD i njegova kontrola. U: J. Ćirić (ur.), *Uvod u pravo SAD*. Beograd: Institut za uporedno pravo, str. 163-181.

25. Malinowski, B. (2013). *Crime and Custom in Savage Society*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
26. Manning, J. (2012). Suicide as social control. *Sociological Forum* 27 (1): 207-227.
27. Manning, J. (2014). The social structure of homicide-suicide. *Homicide Studies* 1-20.
28. Manning, J. (2015). Aggressive suicide. *International Journal of Law Crime and Justice* 43 (3): 326-341.
29. Michalski, J. H. (2003). Financial altruism or unilateral resource exchanges? Toward a pure sociology of welfare. *Sociological Theory*, 21 (4): 341–358.
30. Mills, C. W. (2000). *The Power Elite*. Oxford: Oxford University Press
31. Park, R. E. (1941). The social function of war: observations and notes. *American Journal of Sociology* 46 (4): 551-570.
32. Parsons, T. (1968). *The Structure of Social Action*. New York: Free Press.
33. Ross, E. A. (2009). *Social Control: A Survey of the Foundations of Order*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
34. Senechal de la Roche, R. (1996). Collective violence as social control. *Sociological Forum* 11 (1): 97–128
35. Senechal de la Roche, R. (2001). Why is collective violence collective? *Sociological Theory* 19 (2): 126-144.
36. Senechal de la Roche, R. (2004). Toward scientific theory of terrorism. *Sociological Theories* 22 (1): 1-4.
37. Škorić, M. i A. Kišjuhas (2012). Čista sociologija i socijalna geometrija kao primer formalne sociološke teorije. *Sociološki pregled* 46 (3): 311-339.
38. Tucker, J. (1993). Everyday forms of employee resistance. *Sociological Forum* 8 (1): 25-45.
39. Tucker, J. (1999). Worker deviance as social control. *Research in the sociology of work* 8: 1-16.
40. Worrell, M. P. (2011). *Why Nations go to War: A Sociology of Military Conflict*. New York and London: Routledge.

DONALD BLACK'S PURE SOCIOLOGY – A NEW FRAMEWORK FOR UNDERSTANDING MODERN TERRORISM

Summary: As one of the most controversial social and political matters of the 20th and 21st century, terrorism is being analyzed by a large number of social theorists. The sociological study of terrorism has given contributions of great importance to the understanding of this problem in the context of functionalism, conflict theory, and symbolic interactionism. In addition to the contribution of classical sociological theories, terrorism is also of big interest at the present time and it is an issue dealt by contemporary sociology. This paper presents the theory of geometry of terrorism, which has developed within approach called pure sociology. The theory explains terrorism using social geometry, otherwise stated, it uses multidimensional locations of terrorism and its direction in the social space.

Key words: terrorism, social geometry, pure sociology, social control, collective violence, Donald Black